

2B: ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

Στο παρόν δοκίμιο θα γίνει προσπάθεια κριτικής προσέγγισης των εννοιών της αρετής και της ευδαιμονίας όπως παρουσιάζονται στο έργο του Αριστοτέλη «Ηθικά Νικομάχεια». Συγκεκριμένα, θα εξετασθεί ο ορισμός της ευδαιμονίας ο οποίος δεν παρέχεται σαφώς στο αριστοτελικό έργο αλλά, εν αντιθέσει, δίνεται περιγραφικά; ενώ, παράλληλα θα εστιάσθαι η αριστοτελική θεώρηση της αρετής ως έφευσε. Εν συνεχεία, η παρούσα εργασία θα ανατρέξει στις θέσεις των σύγχρονων φιλοσόφων Mill και Nietzsche προκειμένου να διαπιστωθεί, εν τέλει, κατά πόσο είναι δυνατό να υπάρξουν διαχρονικοί και ακλόνητοι ορισμοί της αρετής και της ευδαιμονίας, ορισμοί ανεξάρτητοι των κοινωνικοπολιτικών συνθηκών και πλαισίων στα οποία εντάσσεται το άτομο.

Εν πρώτοις, θα ήταν εκτόπιμο να γίνει εκτενής αναφορά στην έννοια της αρετής όπως γίνεται αντιληπτή από τον Αριστοτέλη. Ο Σταχυρίτης υποστηρίζει ότι η αρετή είναι μια προδιάθεση η οποία ενυπάρχει στο ανθρώπινο ον και δύναται να εξελιχθεί και να διαμορφωθεί πλήρως κατόπιν εποικοδομητικής αλληλεπίδρασης του ατόμου με τους κοινωνικούς θεσμούς. Συγκεκριμένα, πραγματοποιείται σαφής διαχωρισμός μεταξύ των διανοητικών αρετών, οι οποίες τελειοποιούνται μέσα από τη διδασκαλία και τους εκπαιδευτικούς θεσμούς, και των ηθικών αρετών οι οποίες αναπτύσσονται μέσω το εθισμού του ατόμου σε πράξεις ηθικές, μέσω, δηλαδή, της συνεχούς επαγρύπνησης και άσκηση του ήθους απέναντι στις προκλήσεις της καθημερινότητας. Σε αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί ότι ο Αριστοτέλης στο έργο του «Ηθικά Νικομάχεια» αποφεύγει να νοθεύσει τα άτομα σε σχέση με το είδος και τη φύση των πράξεων που θα τα οδηγήσουν στην εξάσκηση και στην απόκτηση των ηθικών αρετών, καθότι αναγνωρίζει την αδυναμία του να παράσχει συμβουλές που θα υπερπεριβούν το εύρος των ερεθισμάτων που, δυναμικά, μπορεί να δώσει το άτομο. Επομένως, αυτή η υποχρέωση αναγνώρισης και αξιολόγησης επαφίεται στον ανθρώπινο νου, ο οποίος εκπετόμενος κριτικά οδηγεί το άτομο στο «εὖ πράττειν» και, σε δεύτερο επίπεδο, στον ενάρετο βίο.

Δεύτερο στοιχείο προδeterminιστικό της αρετής αποτελεί η φύση της ως μερότητα μεταξύ δύο φάσεων, της υπερβολής και της ελλείψεως. Μονονότι ο όρος «μερότης» παραπέμπει σε μία μαθηματική αναλογία, σε μία συμμετρία που ενυπάρχει στην έννοια του μέσου το οποίο ισοπέχει από τις δύο ακρότητες, είναι σημαντική η επισήμανση και η ορθή κατανόηση της αριστοτελικής θέσης.

Ο φιλόσοφος εφάρξας καθιστά σαφές ότι η ιδέα του μέσου έχει και οφείλει να έχει χροιά υποκειμενική, δεδομένου ότι ο άνθρωπος επιβιώνει στα πλαίσια του κοινωνικού συνόλου προσηλαθώντας να αποκαταστήσει μία δυναμική κι όχι μία στατική ισορροπία με το περιβάλλον του. Προς επιβεβαίωση αυτού, θα ήταν εκόπιμο να εξετάσουμε το παράδειγμα που εγείρει ο ίδιος ο Αριστοτέλης. Αν, υποστηρίζει, δύο μνες φαγητού είναι ~~μικρό~~ δίχο (ταύτιση με το άκρο της ελλείψεως) και δέκα μνες φαγητού είναι ποθύ (ταύτιση με το άκρο της υπερβολής), τότε, αντικειμενικά έξι μνες φαγητού είναι η όριστη ποσότητα. Ωστόσο, η καθημερινή εμπειρία, λέγει ο φιλόσοφος, απορρίπτει την καθολικότητα αυτού του αποτελέσματος καθότι ένας έμπειρος αθλητής κι ένας αρχάριος στη γυμναστική αναζητούν το δικό τους προσωπικό "μέσον". Συμπερασματικά, αναγόμεθα στο συμπέρασμα ότι η αρετή είναι μεσότητα πρός ημᾶς κι, επομένως, είναι μεταβαλλόμενη καθότι ^{κι} ο άνθρωπος στο ρουν του βίου του μεταβάλλεται διάρκως ως αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασής του με τον κοινωνικό ιστό και τους πολιτικούς θεσμούς. Ακριβώς όπως ο άνθρωπος σκέπτεται, προβληματίζεται, εκτίθεται σε ερεθίσματα, αναθεωρεί, αποφασίζει κι ενεργεί. έτσι και η αρετή ως έξη που πλαισιώνει τον πρώτο μεταμορφώνεται διάρκως και ακαταπαύστως όπως οφείλει άλλωστε - χωρίς ουδέποτε να παραμένει στείρα και στάσιμη.

Προχωρώντας στη δεύτερη έννοια - θεμέλιο του αριστοτελικού έργου, την « ευδαιμονία », είναι αρχικά, εκόπιμο να γίνει αναφορά στην τελεολογική θεώρηση των πραγμάτων καθώς και στην απόρριψη της πλατωνικής « θεωρίας των Ιδεών » εκ μέρους του Αριστοτέλη. Ο Σταγίριτης αυθαίρετα εισάγει την έννοια του σκοπού στην ανθρώπινη ύπαρξη και στο ανθρώπινο έργο, στις πράξεις και στις ενέργειες. Θεωρεί ο ίδιος ότι το σύνολο των ανθρώπινων πράξεων αποβλέπουν στην εκπλήρωση κάποιου συγκεκριμένου τέλους και μάλιστα συνεχίζει υποστηρίζοντας ότι ολόκληρος ο ανθρώπινος βίος θεμελιώνεται στη βάση μιας κλίμακας τελών στην οποία ορισμένοι σκοποί λειτουργούν ως μέσο για την εκπλήρωση άλλων, ανώτερων σκοπών. Το φαινόμενο αυτό της αλληλεξάρτησης μεταξύ των διαφορετικών σκοπών στα πλαίσια μίας σχέσης ιεραρχικής είναι ο παράγοντας εκείνος που νοηματοδοτεί την ανθρώπινη ύπαρξη, διότι, σε αντίθετη περίπτωση, ο άνθρωπος θα επιτύχανε μεμονωμένους σκοπούς και θα ζούσε μάταια. Ποτέ δε θα ^{του} ήταν δυνατό να αναδείξει σταδιακά στο ύψιστο αγαθό, το οποίο ο Αριστοτέλης ονοματίζει « ευδαιμονία » και το οποίο αποτελεί την ύψιστη έκφραση της αγαθότητας. Σε αυτό το σημείο, αρχίζει να διαφοίνεται η απόκρι-

της αριστοτελικής θέσης από αυτή του διδασκάλου του Πλάτωνα, ο οποίος υποστηρίζει πως ο κόσμος τον οποίο ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται ως πραγματικό με τη βοήθεια των αισθήσεών του δεν είναι παρά μια διαστρεβλωμένη αντανάκλαση του αληθινού, αιώνιου κι αμετάβλητου κόσμου των Ιδεών, ο οποίος προϋπήρχε και αποτελεί την αντικειμενική πραγματικότητα. Υπό αυτό το πρίσμα, ο Αριστοτέλης θα έπρεπε να υποστηρίζει πως η αρετή του αγαθού, επί παραδείγματι, είναι κοινή για όλα όντα μπορούν να χαρακτηρισθούν ως αγαθά διότι, πίσω από τα φαινόμενα που παρατηρούν, η ιδέα του αγαθού παραμένει σταθερή κι αμετάβλητη. Εντούτοις, ο ίδιος αρνείται να πιστέψει πως δεν υπάρχουν διαβαθμίσεις παρά οί αντίθετοι πόλοι της ύπαρξης ή της πλήρους απουσίας της αρετής. Αυτός είναι κι ο λόγος για τον οποίο τολμά να ιεραρχεί τα ανθρώπινα αγαθά και να αναδεικνύει την ευδαιμονία ως ύπατο αγαθό, «τέλειον» κι «αυτάρκες» το οποίο οι άνθρωποι επιθυμούν «δί'αυτόν» κι όχι χάριν των οφελειών που ενδεχομένως προσφέρει στην ανθρώπινη ύπαρξη.

Έχοντας αναλύσει εκτενώς τις αριστοτελικές θέσεις περί αρετής κι ευδαιμονίας, στο δεύτερο αυτό μέρος του δοκιμίου θα αναφερθούμε στην έννοια της μονιμότητας και θα επιχειρήσουμε να απαντήσουμε στο ερώτημα: είναι, πράγματι, η αρετή και η ευδαιμονία σταθερές της ανθρώπινης ύπαρξης ή πρόκειται για μεταβλητές που ακολουθούν την πορεία του ανθρώπου όπως αυτή διαμορφώνεται από τις εκάστοτε οικονομικές και κοινωνικοπολιτικές ^{εντούτοις} συνθήκες; Ήν προεγγίσουμε το ερώτημα, θα ήταν ωφέλιμο να προβληματιστούμε επί του περιεχομένου της λέξης «μόνιμος» ή αλλιώς «πάγιος», «διάρκης» και «αναλλοίωτος». Πρόκειται για μία έννοια η οποία εσφραγίστα περιορίζει την ανθρώπινη αυτενέργεια και καταργεί τη σημαντικότερη ίσως δεξιότητα των έμβιων όντων: την προσαρμοστικότητα. Επομένως, αν θέταμε την ηθική σε πλαίσια βιολογικά αν επιχειρήσουμε δηλαδή τον παραλληλισμό της ηθικής εξέλιξης με τη βιολογική εξέλιξη, θα παρατηρήσουμε πως κάθε σύστημα που αντιστέκεται στην αλλαγή σταδιακά αποσυντίθεται και πεθαίνει ως ανίκανο να ανταποκριθεί στις καινούριες συνθήκες, στα πολλαπλά ερεθίσματα που γνωρίζει και λαμβάνει καθημερινά. Επί παραδείγματι, στη διάρκεια της πολυτάραχης ιστορίας του 20^{ου} και 21^{ου} αι., τα πολιτικά συστήματα (που εγγενώς εκπροσωπούν και ηθικά συστήματα) δέχθηκαν δριμύτα κριτική και, σε χώρες όπως η Αιθιοπία ή χώρες όπως η Αίγυπτος και η Λιβύη κατέρρευσαν. Προφανώς, το αίτημα εκδημοκρατισμού που πυροδότησε τις εν λόγω επαναστάσεις δεν ήταν

ανέκαθεν παρόν, διότι αν όντως ήταν η πορεία προς τη δημοκρατία θα είχε διεκδικηθεί και ξεκινήσει αιώνες νωρίτερα. Η αναφορά στα σύγχρονα αυτά παραδείγματα δεν είναι τυχαία ούτε και ασύνδετη με την αριστοτελική έννοια της ευδαιμονίας. Ο Σταζιρίτης αναφέρεται στη ευδαιμονική ευδαιμονία, στη ευδαιμονική ευημερία την οποία θεωρεί πιο «θείο» και «άριστο» αγαθό σε σχέση με την ατομική. Έτσι, λοιπόν, και το παράδειγμα της αραβικής άνοιξης καθιστά σαφή μία αξιακή μεταβολή, μια επανανοηματοδότηση του όρου «ευδαιμονία» η οποία δεν είναι δυνατό να συνεχίζει να εκπροσωπείται από απολυταρχικά καθεστώτα, εξου και το δυναμικό αίτημα για αλλαγή. Διότι μια αξία που δε μεταβάλλεται, που δεν επικοινωνεί με αυτό που ο Ηράκλειτος συνοψίζει στη φράση του «τά πάντα ρεί» καθορίζει το στόμο στο παρελθόν. Αντί να αποτελεί μια κινητήριο δύναμη που ακολουθεί κι υπηρετεί τις ανάγκες του ανθρώπου, στην ουσία, τον παγιδεύει στην αδράνεια και στη φυσικά επακόλουθη απόθνη. Συμπερασματικά, λαμβάνοντας υπόψη τη φύση του ανθρώπου ως κοινωνικού όντος καθώς και την αναπόφευκτη αλλαγή και πορεία που ακολουθούν τα βιολογικά συστήματα μέλος των οποίων αδιαμφισβήτητα είναι κι ο άνθρωπος, φρονώ ότι αρνούμενοι την αλλαγή δημιουργούμε μια διάσταση μεταξύ της ηθικής και βιολογικής υπόστασης του ατόμου, οδηγώντας το με μαθηματική ακρίβεια στην εσωτερική πόληση και στον κατακερματισμό.

Σε τελευταίο επίπεδο, δε θα ήταν άστοχο να παρουσιασθούν και να σχολιασθούν οι θέσεις σύγχρονων φιλοσόφων, οι οποίοι αν και επηρεασμένοι από τις αριστοτελικές θεωρίες, ερμήνευαν με το δικό τους τρόπο τις έννοιες των ηθικών αξιών ή αρετών καθώς και της ευδαιμονίας. Σε πρώτη φάση, η ωφελιμιστική θεωρία που ανέπτυξαν οι J.S. Mill και Bentham επίσης υποστηρίζει πως ανώτατο αγαθό "supreme good" είναι η ευδαιμονική ευημερία ή «ευδαιμονία». Στο έργο του «Utilitarianism» μάλιστα ο Mill αναφέρει πως ο άνθρωπος οφείλει να επιδιώκει και να επιζητά οτιδήποτε τον καθιστά ευδαιμόνα και μάλιστα ο ίδιος, όπως κι ο Αριστοτέλης, νοεί την ευδαιμονία ως μία κατάσταση που υπάρχει ^{σε όλη τη ζωή του ανθρώπου} ως μια κατάσταση εσωτερικής γαλήνης ή σύμφωνα με το πρωτότυπο «tranquility» στην οποία παρεμβάλλονται διαστήματα χαράς ή «happiness». Οστόσο, το σημαντικό είναι πως πουθενά ο Mill δε θέτει τον περιορισμό της μονιμότητας ως χαρακτηριστικού της ευδαιμονίας που περιγράφεται στο έργο του, διότι αναγνωρίζει πως τα κριτήρια βάσει των οποίων ο άνθρωπος επιλέγει, δηλαδή πράττει εκούσια βρίσκονται σε

άμεση συνάφεια προς το πλαίσιο που τον περιβάλλει. Είναι απολύτως λογικό για τον ίδιο να δεχθεί πως οι επιδοχές των ανθρώπων (οι οποίες καθορίζουν και το τελικό αποτέλεσμα, δηλαδή την ενέργεια κι, άρα, τα μέσα επίτευξης της αρετής και της ευδαιμονίας) θα είναι τελείως διαφορετικές, καθώς επίσης και διπροτεραιοτήτες τους, σε έναν κόσμο οσταθή και συνεχώς μεταβαλλόμενο, δεδομένου ότι ο μηχανισμός επιδοχής είναι αυτός της σύγκρισης και της αντιπαράθεσης των διαθέσιμων επιδοχών. Όταν η τράπουλα "ανακατεύεται", όταν δηλαδή το φάσμα των διαθέσιμων επιδοχών μεταβάλλεται, ο νόμος των πιθανοτήτων υπαγορεύει διαφορετική επιλογή, άρα διαφορετικό μέσο κι, εν τέλει, διαφορετικό ηθικό και συνάμα διανοητικό προσανατολισμό.

Προς υποστήριξη των θέσεων που αναπτύχθηκαν στο παρόν δοκίμιο, ο Νίτσε στο βιβλίο του «Γενεαλογία της ηθικής» απορρίπτει οποιαδήποτε μεταφυσική προέλευση της ανθρώπινης ηθικής. Συγκεκριμένα, ~~στη~~^{υποστη}ρίζει ότι η ηθική είναι ανθρώπινο κατασκεύασμα και δεν περιέχει τίποτε το υπερβατικό. Ως ανθρώπινο κατασκεύασμα είναι, επομένως, επιρρεπές και άνοιξιμο στη μεταβολή διότι δε βρίσκεται σε ανώτερη θέση σε σχέση με τον άνθρωπο (δεν υπαγορεύεται άρχον χάριν από το θείο στοιχείο) αλλά, στον αντίποδα, αποτελεί ερχασμό του ίδιου το οποίο κατασκευάστηκε από τον ίδιο για τον ίδιο. Επομένως, ως δημιουργήμα του ίδιου δεν του επιτρέπεται να ~~ανακατεύεται~~^{ανακατεύσει} την ανθρώπινη εξέλιξη, παρά μόνο να μεταλλαχθεί κι αυτό προκειμένου να ακολουθήσει την πορεία που του επιβάλλει ο δημιουργός ο οποίος με τη σειρά του κινείται με γνώμονα τα ερεθίσματα που λαμβάνει από το περιβάλλον στο οποίο είναι ενταχμένος. Συμπερασματικά, οι αξίες ακολουθούν μια σέβαν εξέλιξη όπως αποτυπώνεται στον όρο «transvaluation of values» και μάλιστα ο ιδανικός άνθρωπος είναι ο Übermensch, αυτός που δεν παραιτείται αλλά δημιουργεί τις δικές του προσωπικές αξίες, αποδεχόμενος, όπως είναι εμφανές, ~~και~~ τις δυνατότητες και τα πολλαπλά σφέδη που φέρνει η συμπίεση με την αλλαγή.

Εν κατακλείδι, έχοντας ακολουθήσει μια συλλογιστική πορεία η οποία ξεκινά από την αρχέτυπη φιλοσοφική θέση και καταλήγει στην κριτική αυτής και στον προβληματισμό (ως διαμορφώθηκε από τα συνεχώς μεταβαλλόμενα κοινωνικοπολιτικά δεδομένα, το παρόν δοκίμιο

επιχείρησε να αποδείξει-χρησιμοποιώντας παραδείγματα της σύγχρονης πραγματικότητας- πως η αλλαγή είναι ουσιαστικό στοιχείο της ηθικής φιλοσοφίας. Αν ισχύει το απόφθεγμα "Σκέφτομαι άρα υπάρχω", τότε η καθήλωση των αρετών και, άρα, της συλλογιστικής-διανοητικής διαδικασίας του ανθρώπινου νου αλλά και της ανθρώπινης ψυχής εκμυθεύει την νομική υπόθεση ~~ή απλά κενά~~ ^{και υπονομεύει} την ίδια την ύπαρξη μας ως είδη. ~~καταλείπει κατ'εξοχή~~